

Μαθαίνω για την Ευρωπαϊκή Ένωση: Εκπαιδευτικό υλικό εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Π. Βασάλα¹, Γ. Παπαβασιλείου²

¹ ΣΕΠ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, vasalap@otenet.gr

² Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, georapava@sch.gr

Περίληψη

Στην εργασία αυτή παρουσιάζεται το εκπαιδευτικό υλικό «Μαθαίνω για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Πρόκειται για ένα υλικό ψηφιακής μορφής, το οποίο απευθύνεται σε μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο σε μαθήματα εξ αποστάσεως όσο και στη συμβατική εκπαίδευση. Αποτελείται από δραστηριότητες οι οποίες συγκροτούν έξι αυτοτελή φύλλα εργασίας, καθένα από τα οποία αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Τα θέματα των φύλλων εργασίας αρθρώνονται με τρόπο ώστε να συνθέτουν συνολικά τις διαφορετικές όψεις και διαστάσεις του γενικού θέματος που πραγματεύεται το εκπαιδευτικό υλικό. Επίσης, υπάρχει συμπληρωματικό υλικό, στο οποίο ανατρέχει ο μαθητής για επιπλέον πληροφορίες. Επιπλέον το συμπληρωματικό υλικό περιλαμβάνει απαντήσεις σε ορισμένες από τις δραστηριότητες που προτείνονται στα φύλλα εργασίας.

Λέξεις κλειδιά: *εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, εκπαιδευτικό υλικό, Ευρωπαϊκή Ένωση*

1. Εισαγωγή

Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση προσφέρεται αυτοδύναμα αλλά και συμπληρωματικά ως προς τη συμβατική σχολική εκπαίδευση. Η συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση υποστηρίζει το έργο του συμβατικού σχολείου με εκπαιδευτικό υλικό, όπως DVD και CD-Rom, διαδικτυακά μαθήματα καθώς και με ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές μαθημάτων. Προσφέρει επίσης μαθήματα, τα οποία διδάσκονται στο συμβατικό σχολείο για μαθητές που αντιμετωπίζουν δυσκολίες καθώς και για μαθητές που επιθυμούν να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις. Επιπλέον προσφέρει μαθήματα τα οποία για διάφορους λόγους δεν διδάσκονται στο συμβατικό σχολείο (Βασάλα, 2005). Σε κάθε περίπτωση προσφοράς εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης σημαντικό ρόλο έχει το εκπαιδευτικό υλικό.

Στη συμβατική σχολική εκπαίδευση η έννοια του εκπαιδευτικού υλικού έχει συνδεθεί διεθνώς και ιδιαίτερα στην Ελλάδα με τη μορφή του σχολικού εγχειριδίου για το οποίο όμως αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός. Πρέπει να επισημάνουμε ότι στη συμβατική εκπαίδευση το εκπαιδευτικό υλικό ουσιαστικά δεν είναι αυτοδύναμο εργαλείο αλλά αποκτά σημασία στα χέρια του εκπαιδευτικού και η χρησιμότητά του εξαρτάται ουσιαστικά από τον εκπαιδευτικό.

Αντίθετα, στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ο ρόλος του εκπαιδευτικού υλικού είναι

πολύ σημαντικός, αφού εξ ορισμού αποτελεί τον κύριο μοχλό της διαδικασίας της διδασκαλίας. Όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο Λιοναράκης (2004) «αν στο συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης αυτός που διδάσκει είναι ο διδάσκοντας και το εκπαιδευτικό υλικό υποστηρίζει το έργο του, στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αυτός που διδάσκει είναι το διδακτικό υλικό και ο διδάσκοντας υποστηρίζει το διδακτικό υλικό μέσα από μια διαδικασία αλληλοσυμπλήρωσης του έργου και ενθαρρύνει τη διαδικασία της μάθησης».

Ωστόσο τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα έχει δημιουργηθεί αξιόλογο εκπαιδευτικό με προτάσεις για δραστηριότητες, με παιδαγωγικές υποδείξεις, με σχέδια εργασίας, με συνοδευτικό υλικό όπως κείμενα, σχεδιαγράμματα, φωτογραφίες, αφίσες, κασέτες και άλλα υλικά, τα οποία διευκολύνουν τη μαθησιακή διαδικασία, το οποίο κυρίως προορίζεται για συμβατική διδασκαλία χωρίς όμως να απουσιάζει και εκείνο που είναι κατάλληλο για εξ αποστάσεως διδασκαλία (Βασάλα, Ηλιάδης & Γεωργαντή, 2006).

Ιδιαίτερα, όσον αφορά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση εκπαιδευτικού υλικού έχουν πλέον οι νέες τεχνολογίες. Με την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών το εκπαιδευτικό υλικό διαμορφώνεται ευκολότερα και γίνεται περισσότερο ελκυστικό για το μαθητή (CD-Roms, DVD, web pages κ.ά.) (Μανούσου, 2007, 2008). Βεβαίως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι βασικά στοιχεία που καθιστούν σύγχρονο ένα υλικό δεν είναι η ηλεκτρονική ή έντυπη μορφή του αλλά ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάζεται, η παιδαγωγική προσέγγιση που ακολουθεί, ο τρόπος με τον οποίο το χρησιμοποιείται και όχι η μορφή του υλικού, αφού η τεχνολογία είναι εργαλείο και όχι αυτοσκοπός.

Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, το εκπαιδευτικό υλικό πρέπει να καθοδηγεί το μαθητή στη μελέτη του, να προάγει την αλληλεπίδραση με το μαθητή, να είναι κατανοητό, δηλ. να επεξηγεί δύσκολα σημεία και έννοιες, να αξιολογεί και να ενημερώνει το μαθητή για την πρόοδό του και επίσης να τον εμπνυχώνει και να τον ενθαρρύνει να συνεχίσει, να του επιτρέπει να επιλέγει τον τόπο και το χρόνο, καθώς και ο ρυθμό της μελέτης του, να διαθέτει επιστημονικότητα, δηλ. να καλύπτει επαρκώς και σφαιρικά το γνωστικό αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται και επίσης να έχει καλή εμφάνιση (Ματραλής, 1998)

Στην εργασία αυτή θα παρουσιάσουμε το εκπαιδευτικό υλικό «Μαθαίνω για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Το υλικό δημιουργήθηκε στο πλαίσιο των εργασιών του «Θερινού Πανεπιστημίου 2009», το οποίο σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από το Κέντρο Διά Βίου Μάθησης και Αειφόρου Ανάπτυξης σε συνεργασία με το Køge Business College Denmark. Είχε θέμα «Εναλλακτικές εκπαιδευτικές τεχνικές και δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού», και περιελάμβανε 30 ώρες δια ζώσης διδασκαλία (Ιθάκη, Ιούλιος 2009) και στη συνέχεια 80 ώρες εξ αποστάσεως.

Στην αρχή θα αναφερθούμε στη δομή και τους στόχους του υλικού. Ακολούθως θα σκιαγραφήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του και θα περιγράψουμε το υλικό. Τέλος θα αναφερθούμε στις προτάσεις χρήσεις του και στα αποτελέσματα μιας

εφαρμογής του.

2. Δομή και στόχοι του υλικού

Το υλικό απευθύνεται σε μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αποβλέπει να γνωρίσουν οι μαθητές το 'χώρο' των μελλοντικών τους δραστηριοτήτων (σπουδές, αναψυχή, μόνιμη διαμονή, εργασία) και να αποκτήσουν ενδιαφέρον γι' αυτόν. Επιπλέον αποβλέπει να αναπτύξουν οι μαθητές ικανότητες και να διαμορφώσουν στάσεις, αξίες και συμπεριφορές ώστε να κατανοήσουν και να ενστερνιστούν τη σημασία συνύπαρξης και συνεργασίας των ευρωπαίων πολιτών στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο.

Οι στόχοι του υλικού σε επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων - ικανοτήτων και στάσεων που πρέπει να αποκτήσουν οι μαθητές, είναι:

Επίπεδο γνώσεων

- Να πληροφορηθούν τους κυριότερους λόγους δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).
- Να γνωρίσουν τα όργανα και τους μηχανισμούς της ΕΕ.
- Να εξηγούν και να συνοψίζουν τις βασικές πολιτικές της ΕΕ σε διάφορους σημαντικούς τομείς του δημόσιου βίου.
- Να περιγράφουν τις οικονομικές επιπτώσεις της Ένωσης.
- Να αναγνωρίζουν και να απαριθμούν τα κράτη μέλη της ΕΕ και πληροφορηθούν σημαντικά στοιχεία για αυτά.
- Να προσδιορίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ευρωπαίου πολίτη.

Επίπεδο δεξιοτήτων – ικανοτήτων

- Να αναπτύσσουν ικανότητες προφορικής και γραπτής επικοινωνίας, συνεργασίας και κριτικής σκέψης και διαλόγου μέσω της ομαδικής εργασίας.
- Να εντοπίζουν και να συγκρίνουν στοιχεία διαφορετικών πολιτισμών – κρατών.
- Να ενθαρρύνονται στην ανάπτυξη ικανοτήτων επικοινωνίας με οργανισμούς ή φορείς για την υποβολή ερωτημάτων - αιτημάτων.
- Να επιδεικνύουν ικανότητες ενεργού πολίτη.
- Να εφαρμόζουν ορθές πρακτικές χρήσης του διαδικτύου, συνδυάζοντας τη μάθηση με τη διασκέδαση.
- Να διεξάγουν έρευνα στο διαδίκτυο και να αναπτύσσουν την ικανότητα επιλογής των κατάλληλων πληροφοριών.
- Να διαχειρίζονται με άνεση τα νέα τεχνολογικά εργαλεία.

Επίπεδο στάσεων

- Να κατανοήσουν και να αξιολογήσουν τη σημασία της Οικονομικής Ένωσης.
- Να αποδέχονται και να υπερασπίζονται τη διαφορετικότητα.
- Να αποδεχτούν την ξεχωριστή σημασία κάθε κράτους μέλους στην ΕΕ αλλά και τη σημασία της συνύπαρξης και συνεργασίας των ευρωπαίων πολιτών.
- Να εκφράσουν διάθεση συμμετοχής σε διακρατικές συνεργασίες.
- Να αναπτύσσουν στοιχεία αλληλεγγύης.

- Να υπερασπίζονται και να προάγουν το δικαίωμα του δημοκρατικού διαλόγου.
- Να ενδιαφέρονται για τα κοινά και να προάγουν τη δημόσια δημοκρατική διαβούλευση.

3. Βασικά χαρακτηριστικά

Το υλικό αποτελείται από δραστηριότητες για το μαθητή οι οποίες συγκροτούν έξι αυτοτελή φύλλα εργασίας, καθένα από τα οποία αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Με τον όρο «φύλλο εργασίας» χαρακτηρίζεται η εργασία που είναι διδακτικά δομημένη σε γραπτό κείμενο, σε ασκήσεις ή σε εικόνες και οι μαθητές καλούνται να τη διεκπεραιώσουν, λειτουργώντας ως ένα βαθμό αυτόνομα (Κοσσυβάκη, 2003).

Τα θέματα των φύλλων εργασίας αρθρώνονται με τρόπο ώστε να συνθέτουν συνολικά τις διαφορετικές όψεις και διαστάσεις του γενικού θέματος που πραγματεύεται το εκπαιδευτικό υλικό. Επίσης, υπάρχει συμπληρωματικό υλικό, στο οποίο ανατρέχει ο μαθητής για επιπλέον πληροφορίες. Επιπλέον το συμπληρωματικό υλικό περιλαμβάνει απαντήσεις σε ορισμένες από τις δραστηριότητες που προτείνονται στα φύλλα εργασίας (Μανούσου, 2007, Βασάλα, 2010).

Τα βασικά χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού υλικού είναι τα ακόλουθα:

- Προσεγγίζει το θέμα διεπιστημονικά και διαθεματικά (Ματσαγγούρας, 2003).
- Χρησιμοποιεί καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις και διδακτικές στρατηγικές
- Υποκινεί την ενεργό συμμετοχή του μαθητή στη διεργασία της μάθησης
- Καλλιεργεί την ατομική πρωτοβουλία του μαθητή
- Καλλιεργεί την ανάπτυξη πνεύματος κοινωνικής αλληλεπίδρασης
- Διευκολύνει τη δημιουργία συνθηκών μάθησης και έρευνας
- Υποκινεί την έγερση του ενδιαφέροντος του μαθητή, κίνητρο βασικό για τη μάθηση
- Διαχειρίζεται πρόσφατα και έγκυρα δεδομένα
- Είναι ευέλικτο, δυναμικό και εύχρηστο.

4. Περιγραφή του υλικού

3.1 Τα φύλλα εργασίας για το μαθητή

Παρακάτω παρουσιάζεται η θεματολογία ανά φύλλο εργασίας:

- «Η Ευρωπαϊκή Ένωση με μία ματιά». Γνωριμία με την Ευρωπαϊκή Ένωση, την ιστορία της, τους θεσμούς της, τα κράτη – μέλη και τα μνημεία τους, τις πολιτικές της και την οικονομία της.

Εικόνα 1: Η Ευρώπη σε δώδεκα μαθήματα (δικτυακός τόπος της ΕΕ, n.d.)

- «Η Ευρώπη είναι παιχνίδι!». Χρήση διαδραστικών παιχνιδιών για γνωριμία με το νόμισμα της Ε.Ε., τους θεσμούς της, την ιστορία, τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της.

Εικόνα 2: Διαδραστικά παιχνίδια (δικτυακός τόπος “Europa Go”, n.d.)

- «Διεκδικώντας το μέλλον σου». Πληροφόρηση και συμβουλές για πολλά θέματα, όπως για την απόκτηση αναγνωρισμένων προσόντων, για την άσκηση των δικαιωμάτων στην Ευρώπη, για τα δικαιώματα των καταναλωτών και για την υποβολή αιτήσεων και καταγγελιών σε θεσμούς όπως ο Ευρωπαϊός Διαμεσολαβητής.

Εικόνα 3: Πληροφορίες για την Ε.Ε. (δικτυακός τόπος “Europe direct”, n.d.)

- «Όπου “Ευρώπη” πατρίς!». Ενημέρωση για τα δικαιώματα των νέων, τα εργασιακά δικαιώματα, την αμοιβαία αναγνώριση προσόντων και ενθάρρυνση για αναζήτηση εργασίας σε άλλο κράτος της Ε.Ε. (συμπλήρωση ευρωπαϊκού βιογραφικού Europass CV).

Εικόνα 4: Πληροφορίες για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα. (επίσημος δικτυακός τόπος Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, n.d.)

- «Συμμετέχω για να έχω!». Ανάπτυξη της ιδιότητας του ενεργού πολίτη με συμμετοχή σε ευρωπαϊκά forum συζήτησης και παρότρυνση έναρξης διακρατικών εκπαιδευτικών συνεργασιών μέσω σχετικών δράσεων (eTwinning – Η κοινότητα των σχολείων στην Ευρώπη).

Εικόνα 5: Ευρωπαϊκή δράση δια βίου μάθησης με συνεργασία από απόσταση (eTwinning, n.d.)

- «Όλοι διαφορετικοί – όλοι ίσοι». Ενίσχυση αποδοχής της φυλετικής, γλωσσικής και πολιτιστικής ετερότητας για αρμονική συμβίωση στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο.

Εικόνα 6: Κινηματογραφική εκδοχή της “Βαβυλωνίας”

3.2 Το περιεχόμενο των φύλλων εργασίας

Κάθε φύλλο εργασίας περιλαμβάνει κατάλληλα επιλεγμένες δραστηριότητες και ο μαθητής εργάζεται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση σύμφωνα με τις γραπτές οδηγίες και στο σχολείο σύμφωνα με τις υποδείξεις του εκπαιδευτικού. Τα φύλλα εργασίας έχουν επιλεγεί έτσι ώστε να προσεγγίζουν διεπιστημονικά και διαθεματικά την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ οι δραστηριότητες έχουν επιλεγεί με τρόπο που να εξυπηρετούν τους επιμέρους στόχους κάθε φύλλου.

Οι μαθητές, υλοποιώντας τις περισσότερες δραστηριότητες, περιηγούνται στο περιεχόμενο εγκεκριμένων ιστοσελίδων που αναφέρονται στο υλικό, αντλούν περιεχόμενο, παίζουν, μαθαίνουν και αλληλεπιδρούν. Επομένως, είναι απαραίτητη η δυνατότητα σύνδεσης και περιήγησης στο διαδίκτυο. Για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων υιοθετούνται αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής και χρησιμοποιούνται συμμετοχικές διδακτικές τεχνικές που εξασφαλίζουν την ενεργό συμμετοχή στη μάθηση και προάγουν την αλληλεπίδραση, όπως είναι η μέθοδος project, η μελέτη πεδίου, η ομαδική εργασία, η συζήτηση, το παιχνίδι ρόλων (role

play), η διαλογική αντιπαράθεση (debate) και η δημιουργική αφήγηση (Βασάλα & Ανδρεάδου, 2007).

Οι τεχνικές αυτές δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές να εργαστούν εξ αποστάσεως και κυρίως στην τάξη (με συζητήσεις, παρουσιάσεις δεδομένων και αποτελεσμάτων έρευνας, αντιπαραθέσεις απόψεων) καθώς και έξω από αυτήν (με διενέργεια επισκέψεων και έρευνας, εφαρμογή ομαδικής εργασίας). Τα αποτελέσματα των εργασιών τους ανά δραστηριότητα, παρουσιάζονται στην τάξη, όπου γίνεται και η ανάλογη συζήτηση. Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι μαθητές συγκρίνουν τα αποτελέσματα των εργασιών τους με τις απαντήσεις που υπάρχουν στο συμπληρωματικό υλικό.

4. Προτάσεις χρήσεις και εφαρμογή του υλικού

Το υλικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη σχολική εκπαίδευση, σε προγράμματα συμπληρωματικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Επίσης λαμβάνοντας υπόψη την ευρύτητα του θέματος και τα περιθώρια προσαρμογής που έχει, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε σχολικές δραστηριότητες και προγράμματα (π.χ. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αγωγή Υγείας, Πολιτιστική Αγωγή κ.λπ.), τόσο πρόσωπο με πρόσωπο όσο και εξ αποστάσεως. Επιπλέον θα μπορούσε να αποτελέσει βοηθητικό υλικό στη διδασκαλία συγκεκριμένων μαθημάτων, όπως είναι το μάθημα «Αρχές Οικονομίας» της Α' τάξης του Γενικού Λυκείου, το οποίο περιλαμβάνει κεφάλαιο με τίτλο «Η Ευρωπαϊκή Ένωση». Τέλος, χωρίς να δοθεί έμφαση σε οικονομικές αναφορές, απευθύνεται σε μαθητές της Β' Γενικού Λυκείου και αποτελεί βοηθητικό και συμπληρωματικό υλικό στη διδασκαλία του κεφαλαίου «Θεσμοί και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης» του μαθήματος «Πολιτική και Δίκαιο».

Μέχρις στιγμής το υλικό εφαρμόστηκε στο 2^ο Γυμνασίου Αργοστολίου, σε 14 μαθητές που συμμετείχαν σε πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με θέμα: «Εξερευνώντας το περιβάλλον της Ευρώπης», το σχολικό έτος 2009-2010 (Φεβρουάριος-Απρίλιος 2010). Η εφαρμογή του υλικού έγινε εξ αποστάσεως. Συγκεκριμένα οι μαθητές ενημερώθηκαν από τον υπεύθυνο για το πρόγραμμα εκπαιδευτικό, και έλαβαν το υλικό στην ψηφιακή του μορφή. Κάθε εβδομάδα ενημέρωναν τον εκπαιδευτικό για την πρόοδό τους. Μετά έξι εβδομάδες ολοκλήρωσαν τη μελέτη ολόκληρου του υλικού και είχαν εκπονήσει όλες τις δραστηριότητες. Οι μαθητές έδειξαν ικανοποιημένοι από την εξ αποστάσεως μάθησή τους και θεώρησαν ότι το υλικό τους βοήθησε να γνωρίσουν την ΕΕ.

Ειδικότερα, οι μαθητές επεσήμαναν: «Μου άρεσε που μελετούσα μόνη μου και μάθαινα από το διαδίκτυο», «Έμαθα χωρίς τους καθηγητές!», «Ζούμε διαφορετικοί άνθρωποι στην ίδια ήπειρο, μιλάμε άλλες γλώσσες... το υλικό ήταν πολύ καλό», «Αίγο κουραστικό μα μου άρεσε...», «Μου άρεσαν όλες οι δραστηριότητες, περισσότερο όταν έψαχνα στο Ιντερνετ».

5. Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή παρουσιάστηκε το εκπαιδευτικό υλικό «Μαθαίνω για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Οι καινοτομίες του υλικού συνοψίζονται στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, οι οποίες όμως δεν αντιμετωπίζονται ως πανάκεια αλλά ως ένα σημαντικό εργαλείο που διευκολύνει τους μαθητές, στην πραγματοποίηση των εργασιών τους και στην επίτευξη μαθησιακών στόχων. Το υλικό μπορεί αποτελέσει ένα σημαντικό βοήθημα για μαθητές και εκπαιδευτικούς στο σχολείο. Επίσης, η εφαρμογή του υλικού που ήδη έγινε έδειξε ότι το υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί με επιτυχία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Βιβλιογραφία

- Βασάλα, Π. (2005). Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (σελ. 53-80).
- Βασάλα, Π., Ηλιάδης, Α. & Γεωργαντή, Κ. (2006). Οι ΤΠΕ στη σχολική εκπαίδευση: το βίντεο ως τελικό προϊόν προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Δυνατότητες αξιοποίησης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. *3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο των Εκπαιδευτικών για τις Νέες Τεχνολογίες «Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη Διδακτική Πράξη»* Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Δ/ση Δ/θμιας Κυκλάδων, σελ. 628-636
- Βασάλα, Π. & Ανδρεάδου, Δ. (2007). Οι εκπαιδευτικές τεχνικές στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Οι αντιλήψεις των αποφοίτων του ΕΑΠ του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Σπουδές στην Εκπαίδευση» *4ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση – Μορφές Δημοκρατίας στην Εκπαίδευση: Ανοικτή Πρόσβαση και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Αθήνα, 23 -25 Νοεμβρίου 2007, σελ. 286-295
- Βασάλα, Π. (2010). Τα Αιολικά Πάρκα της Κεφαλονιάς: Εκπαιδευτικό Υλικό Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με Χρήση των Νέων Τεχνολογιών. Στο *2^ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο Ημαθίας «Ψηφιακές και Διαδικτυακές εφαρμογές στην εκπαίδευση»*. Πρακτικά. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: http://hmathia10.ekped.gr/?page_id=893 (17/12/2010)
- Βυζάντιος, Δ. *Η Βαβυλωνία (απόσπασμα)*. (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/anthologies/new/show.html?id=22>
- Dolceta – Δικαιώματα καταναλωτών*. (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.dolceta.eu/greece/Mod1/>

- eTwinning – Η κοινότητα των σχολείων στην Ευρώπη.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.etwinning.gr/>
- Europa – EuropaGO!*. (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://europa.eu/europago/welcome.jsp>
- Europa – europe direct. Πληροφορίες για την E.E.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://europa.eu/europedirect/index_el.htm
- Europa park – One of the worlds leading thema-parks.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.europapark.de/lang-en/Home/c51.html>
- European Commission – eurostat.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Οικονομικές και χρηματοδοτικές υποθέσεις.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/emu/index_el.htm
- Λιοναράκης, Α. (2004). Ένα παιδαγωγικό μοντέλο σχεδιασμού και παραγωγής διδακτικού πολυμορφικού υλικού για εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Στο Ι. Κεκκές (Επιμ.), *Νέες Τεχνολογίες στην Εκπαίδευση – Ζητήματα Σχεδιασμού και εφαρμογών Φιλοσοφικές – Κοινωνικές προεκτάσεις* (pp. 53 – 74). Αθήνα: Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Ατραπός
- Κοσσυβάκη, Φ. (2003). *Εναλλακτική Διδακτική*. Αθήνα: Gutenberg
- Google Earth – Πρόγραμμα περιήγησης στον πλανήτη με δορυφορική εικόνα* (n.d.). Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.google.com/intl/el/earth/index.html>
- Η ΕΕ με μία ματιά – Η Ευρώπη σε 12 μαθήματα* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://europa.eu/abc/12lessons/index_el.htm
- Ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής.* (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://www.ombudsman.europa.eu/home.faces>
- Μανούσου, Ε. (2008). *Προδιαγραφές Παιδαγωγικού Πλαισίου για την εφαρμογή συμπληρωματικής, πολυμορφικής εξ αποστάσεως περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε μαθητές / τρεις πρωτοβάθμιας, oligotheseiων και απομακρυσμένων σχολείων της Ελλάδας.* (Διδακτορική Διατριβή). Πάτρα: ΕΑΠ-Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών.
- Μανούσου, Ε., (2007). Ο σχεδιασμός, η δημιουργία πολυμορφικού διδακτικού υλικού για την εφαρμογή εξ αποστάσεως προγράμματος εκπαίδευσης για το περιβάλλον και την αειφορία σε μαθητές δημοτικού, στο Λιοναράκης, Α., (επιμ.) *Πρακτικά του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Μορφές Δημοκρατίας στην Εκπαίδευση: Ανοικτή Πρόσβαση και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση.* Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Αθήνα: Προπομπός

- Ματραλής, Χ. (1998). Το έντυπο υλικό στην εκπαίδευση από απόσταση. Στο: Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης, Χ. Ματραλής (Επιμ.) *Το εκπαιδευτικό υλικό και οι νέες τεχνολογίες*. Τόμος Γ'. (σελ.24-44). Πάτρα: ΕΑΠ
- Ματσαγγούρας, Η. (2003). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000). *Επίσημη εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, C 364/1-22. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf
- Europass – Βιογραφικό σημείωμα Europass*. (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://europass.cedefop.europa.eu/europass/home/homnav/Downloads.csp?loc=el_GR
- Europa – Debate Europe. Δημοκρατία – Διάλογος – Δημόσια συζήτηση*. (n.d.). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://ec.europa.eu/archives/debateeurope/index_el.htm